

ŽIVOT MLADIH, PRIPREME ZA BRAK I SKLAPANJE BRAKA U SELIMA U OKOLICI NOVSKE

NEVENA ŠKRBIĆ

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju

Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

UDK 392.4

Pregledni rad

Review

Prihvaćeno: 01. 09. 2003.

U prilogu je sustavno izložena građa vezana za predsvadbene i svadbene običaje u selima u okolici Novske, koja je rezultat terenskoga istraživanja provedenoga u Kozaricama, Starom Grabovcu, Gornjim Bogičevcima, Rajiću i Brestači u veljači 1999. godine.

UVOD

Ovaj rad predstavlja sustavan prikaz građe o predsvadbenim i svadbenim običajima u okolici Novske, koja je prikupljena terenskim istraživanjem u veljači 1999. godine. Istraživanje je vodila Milana Černelić, dok je Nevena Škrbić transkribirala snimljeni materijal i napravila sintezu dobivenih podataka. U obzor ovoga rada ušli su sljedeći lokaliteti u zapadnoj Slavoniji: Kozarice, Stari Grabovac, Gornji Bogičevci i Rajić, u kojima je ispitan čitav tijek predsvadbenih i svadbenih događanja, dok su u selu Brestača zabilježeni podaci vezani isključivo za okupljanja mladih, u prvom redu za radne sastanke. Kazivanjima je obuhvaćeno razdoblje od dvadesetih godina prošloga stoljeća do danas. Uz terenske transkripte, u radu su korišteni podaci iz Upitnica Etnološkog atlasa (nadalje će se koristiti skraćenica UEA), koji se odnose na Stari Grabovac, Kozarice i Gornje Bogičevce. U prilog je uključena građa prikupljena u okviru sljedećih tema: 117. Odakle i kako se uzima bračni drug, 118. Miraz i plaćanje cijene za nevjestu, 119. Neredovni načini sklapanja braka, 120. Ženidbeni običaji do svadbe, 121. Običaji pred samu svadbu, vijenci, svadbena oglavlje, 122. Svatovske časti i 123. Tok svadbe. Podaci iz Upitnice vezani za odabrane teme prilično su šturi, ponekad i kontradiktorni, ali su pružili dobar uvid u nazivlje koje se koristilo za određene pojave. Kao izvor podataka poslužili su i rukopisi o svadbi Luke Pejakovića iz Starog Grabovca, zapisani 1987. godine, i Katice Pereković iz Gornjih Bogičevaca, koja je svoj opis rodnoga sela uobličila tijekom boravka u Zagrebu, 1989. i 1990. godine. Ovim su zapisima sami stanovnici ovoga kraja nastojali prikazati *mukotrpan*

rad i sitne radosti sela u okolici Novske (prema rukopisu Katice Pereković 1989/1990:13), a neke pojedinosti iz navedenih rukopisa dodatno su razjašnjene kazivanjima njihovih autora. U ovom prilogu korišteni su i podaci iz seminarskoga rada Marije Ostojić, studentice etnologije, o svadbenim običajima u Gornjim Bogičevcima, koji su rezultat terenskoga istraživanja obavljena 1994. godine.

SASTAJANJE MLADIH

U selima u okolici Novske položaj pojedinca u zajednici, njegova prava i dužnosti znatno su ovisili o njegovu bračnom statusu. Prema riječima kazivača iz Gornjih Bogičevaca, još u periodu nakon drugoga svjetskoga rata mlade žene u crkvi su sjedile odvojeno od svojih neudanih suseljanki, u domaćinstvu su preuzimale odgovornije zadaće i slično. Stupanje u brak bilo je, kako navode u Kozaricama, svojevrsni "društveni zakon", a često je čitava obitelj mladića ili djevojke aktivno sudjelovala u njihovu zbližavanju. To se očitovalo već pri okupljanjima mladih, na kojima su nerijetko bili prisutni i stariji članovi obitelji, poglavito žene. Tako u Kozaricama ističu kako se u prvoj polovici 20. stoljeća *nije išlo bez mame na zabave*. U Starom Grabovcu, pak, navode kako one nisu sjedile skrštenih ruku, već bi sinu sugerirale: *Ja sam za tu!* U tom selu kao osnovnu svrhu takvih okupljanja prepoznaju upravo društvenu funkciju: *To su obično majke pripremale za svoju djevojku, da se ona privikava na takve dolaske, obilaske... i da upozna mlade*.

Priliku za druženje mladima su pružali brojni radni sastanci. Takva je prigoda bilo čijanje perja u zimskim mjesecima, uglavnom iza Božića, u pokladnom razdoblju, i to najčešće subotom. U cijelom kraju za ovaj se sastanak koristi naziv *čejalo*, uz koji se u Gornjim Bogičevcima i Rajiću javlja i izraz *čijalo*, a Katica Pereković iz Gornjih Bogičevaca navodi pojam *čejanje* kao naziv i za sastanak i za samu radnju (Pereković 1989/1990:14). Održavali su se u pojedinačnim domaćinstvima, svake subote u drugom, pa su se obitelji tako međusobno ispomagale. Na sličan se način u kasnu jesen organiziralo i *perušalo*, sastanak na kojem se *perušao* (komušao) kukuruz. Ovim su se poslovima bavile u pravilu ženske osobe, koje je gazdarica obavještavala o sastanku u svom domu desetak dana unaprijed. Okupljanje je započinjalo u kasnim poslijepodnevним satima. Tom se prilikom okupljalo i po tridesetak djevojaka i *snaša*, tako da su, prema sjećanju kazivača iz Kozarica, u manjim kućanstvima iznašali i krevete iz soba kako bi se svi mogli smjestiti. Dužnost domaćina bila je počastiti gošće pa su tom zgodom posluživali večeru, sastavljenu pretežito od *pače* (hladetine), kobasica, kolača, pita s orasima, makom, rogačem

i slično, dok su za piće posluživali vino i rakiju. Neizostavna sastavnica ovakvih skupova bilo je *zagledanje* mladića i djevojaka. Tako su se pri kraju posla, oko 22 sata, priključivali i mladići, koje domaćin nije trebao posebno pozivati. Većinom je bila riječ o suseljanima, ali bi se povremeno pojavili i momci iz okolnih sela, posebice ako su bili u rodu s domaćinima ili ako *ofiraju* (očijukaju) s djevojkom iz tog sela. Oni su sjedili uglavnom iza djevojaka, kartali, a još češće zadirkiivali cure, primjerice, vezujući im *fertune* (pregače) za stolice. U Gornjim Bogičevcima navode kako su znali djevojkama među već probrano perje ubaciti ono neočijano. Također je bilo slučajeva da poneki mladić u vreću s perjem ubaci miša. Mirno podnošenje takvih zadirkivanja starije su sudionice smatrale pokazateljem djevojčine prevelike slobode ili znakom da joj se mladić sviđa. Stoga su reakcije djevojaka znale biti burne: *Dogodi se da neka razljučena goropadnica i za kose oštro povuču kojeg momka.* (Pereković 1989/1990:14) U Rajiću napominju kako su ponekad momcima na zadirkivanje odgovarale pjesmom:

*Nemam dike, pa nemam ni brige,
gdje je dika, briga prevelika.*

Nakon obavljena posla mladi su se bavljali različitim igrama. U Starom Grabovcu kažu kako su se igrali *kamenčića*: igra se uzvodila u paru, tako da jedan od njih u ruci drži kamenčić, a drugi ga pokušava dlanom udariti po šaci pa kad uspije, dobiva kamenčić. No, kazivači ističu kako su na takvim sastancima češće bile igre čiji je glavni sadržaj bilo davanje poljubaca. Takva igra se u Kozaricama i nazivala *poljupci*. Jednom mladiću dodijelili bi pojas i njegova je zadaća bila doznati od sudionika koji bi prvi sjeo na stolac u središtu prostorije ime mladića ili djevojke čiji poljubac priželjkuje. Potom bi trebao prići osobi čije je ime izgovoreno i lagano je pojasom udariti po leđima. Ona bi prišla igraču na stolcu, poljubila ga te sjela na njegovo mjesto, tražeći poljubac. U Kozaricama pričaju kako se u ovakvim prigodama *išlo brojiti zvijezde*. Mladić bi stao na vrata i pozvao određenu curu da mu se pridruži u brojanju zvijezda. Kad bi ona prišla, *koliko bi on nabrojao zvjezdica, toliko bi bilo pusica*. Nakon toga je djevojka ostajala na vratima. No, momci su se znali na taj način i narugati curama: udarili bi nogom u prag, što znači da curi neće dati poljubac. U Rajićima spominju i *okretanje buve*: *Jedan viče: "Okreni se, buvo." Drugi kaže: "Neću." Kaže: "Zašto!" "Dok taj i taj ne poljubi tu i tu." Onda je taj ide ljubiti, cura se malo otimala.* U Rajiću i Gornjim Bogičevcima zabilježeno je *ljubikolo*: Mladi su formirali kolo, jedan od igrača bio je u sredini, a ostali bi mu pjevali:

*Bimber nam je u kolu
na bimberu košulja,
zlatnim vezom svežena.*

*Ljubi, bimber, koga oćeš,
ako nećeš nikoga,
onda seli iz kola.*

Na to je igrač u kolu izgovarao ime osobe čiji poljubac očekuje, a ta bi osoba nakon poljupca ostala u sredini. U Rajiću se događalo da momak prospe djevojci perje iz sita ako ga ona odbije poljubiti u jednoj od ovih igara. No, takvi su slučajevi ipak bili rijetki jer su se većinom u takvim igrama pozivali mladići i djevojke među kojima su postojale izražene simpatije. Igre s dijeljenjem poljubaca nisu nailazile na osudu starijih, takvo ponašanje na ovim sastancima bilo je društveno prihvaćeno. Na *čejalima* i *perušalima* često se održavao i ples, uz pratnju *cicuga* (usne harmonike), tamburica ili harmonike. U prvoj polovici 20. stoljeća u takvim se prilikama plesao *drmeš*, gdje je to prostor dopuštao, ali i valcer, polka, a pred drugi svjetski rat i swing, tango itd. Zabava je većinom završavala nakon ponoći. Mladićima je bilo dopušteno pratiti djevojke do njihova doma, uz pratnju djevojčine majke ili nekoga drugoga člana njezine obitelji. Redovitost održavanja ovih sastanaka poremetio je drugi svjetski rat. Oni su se sporadično odvijali još pedesetih godina, ali sve rjeđe i sve su češće postajali zanimacijom starijih ženskih osoba, dok su mlađi nalazili nova mjesta okupljanja i vidove zabave.

Za razliku od ovih sastanaka, koje većina kazivača smatra bitnim čimbenikom kohezije zajednice do polovice prošloga stoljeća, podaci o *prelima* prilično su šturi. Kazivači iz Starog Grabovca, Gornjih Bogićevaca i Brestače pamte ih samo kroz priče svojih starijih i smještaju ih na početak 20. stoljeća. U tom su razdoblju ovi sastanci bili i prilika za druženje mladih, dok su se, kako navode u Starom Grabovcu, postupno na njima počele okupljati isključivo žene, i to uglavnom udate i starije. Za takve su sastanke zabilježeni nazivi *žensko prelo* i *bablje prelo*. U Brestači kažu da se na prelo išlo od studenoga do veljače i da su tom prilikom žene *prele*, *štirkale*, *necale* i *heklale*. Prema riječima kazivačica iz Kozarica, neposredno prije drugoga svjetskoga rata prelo se u pravilu kod kuće. Samo iznimno bi se dvije susjede sastale i zajedno prele. Budući da su od sredine 20. stoljeća drugi radni sastanci igrali mnogo istaknutiju ulogu od *prela* te su se u susjednim područjima *prela* duže održala nego u ovom kraju, danas pojedini stanovnici ovih sela održavanje *prela* opisuju kao jedno od razlikovnih obilježja njihove zajednice u odnosu na okolne. Primjerice, u Rajiću ističu: *Bosanci su prelili, Slavonci nisu prelili. Mi smo zvali čijalo, perušalo, a prelo ne.*

Na nekim su radnim sastancima momci pomagali djevojkama u obavljanju poslova. Tako je bilo na *tucaji* pri mlaćenju rukoveti konoplje ili lana. Ti su se

sastanci održavali u jesenskim mjesecima rano navečer. U Rajiću su se momci nadmetali u vještini rada na *stupi*, trlici, nastojeći pokazati curama svoju spretnost: *Moraju stucat do kraja tu konoplju. Kaže, ako ne možeš, onda ti drugi uzme curu.* Pozder se lakše odstranjivao kad bi se vlati ugrijale, što je mladima služilo kao dobra isprika za zajedničko valjanje po lanu. Mladi su se susretali i pri obavljanju drugih poslova: pri napasanju stoke, žetvi, vršidbi žita itd.

Osim uz obavljanje određenih poslova, upoznavanje i druženje mladih bilo je vezano i uz događanja koja su pratila crkveni kalendar. Budući da u korizmi pjesma i ples nisu bili dopušteni, mladi su u tom razdoblju igrali različite igre na otvorenom, i to većinom navečer. U Gornjim Bogićevcima i Rajiću spominju da se *igralo šire*: mladić lovi djevojku po putu, a drugi ga mladić u tome ometa. Postojala je i igra zvana *kaišanje*, pri kojoj jedan igrač lovi drugog, najčešće osobu suprotnog spola, nastojeći je lagano udariti pojasom. U Starom Grabovcu sjećaju se da su se igrali i preskakanja preko jarka, pri čemu je jedan od igrača hodao po dnu jarka i pokušavao uhvatiti svoje suigrače. Odlazak u crkvu nedjeljom i na različite blagdane, Božić, tijekom svibanjskih pobožnosti itd. mladima je također predstavljao prigodu za susretanje. Poslije mise pred crkvom se igralo kolo. Djevojke su, kažu u Rajiću, počinjale igrati kolo s navršenih četrnaest godina, a momci s kojom godinom više. Premda su kola najčešće okupljala mlade unutar sela, ponekad bi im se priključili i momci iz okolice, posebice ako bi im za oko zapela djevojka iz tog sela. Tako u Rajiću pamte da su se nakon drugoga svjetskoga rata u kolo pred crkvom ponekad uključivali i Srbi iz Donjeg Rajića. Prema riječima kazivačica iz Kozarica, ponekad su se nedjeljom igrala i po tri kola u različitim dijelovima sela, koja bi uglavnom povele djevojke, a od mladića se očekivalo da se priključi onome u kojemu je njegova simpatija. Momci su u kolu nastojali zauzeti položaj pri kojem bi svoju odabranicu držali za ruku. Svoju su naklonost izražavali obraćanjem određenoj djevojci kroz pjesmu. Djevojke i mladići su se međusobno *napjevali* u kolu. Luka Pejaković iz Starog Grabovca glavnom funkcijom ovakvih prigoda smatra upravo zagledanje mladih. Za kola koja su se počinjala igrati za Uskrs kazivač koristi naziv *zagledna kola*¹: *Djevojka je išla u zagledno kolo. Tu je već ona bila na ponudi...* (Pejaković 1987:69-70). Kasnije se kolo počelo igrati i pred zgradom Vatrogasnoga doma, što se sporadično održavalo i nakon drugoga svjetskoga rata. Prema kazivanju u Gornjim Bogićevcima, djevojka koja je ušla u godine primjene za *ofiranje* i sklapanje braka smjela se, uz pristanak roditelja, u kolu pojavljivati gologlava, dok je do tog trenutka trebala nositi *rozače* (pletence), pokrivene *šamijom*.

¹ Taj naziv ostali kazivači ne navode, a ne spominje se ni u korištenim izvorima.

Izvanrednu priliku za zbližavanje mladih predstavljali su *kirvaji*, *kramovi* crkve, odnosno proslave dana patrona sela, koje je u pravilu pratio sajam. Za razliku od ostalih vrsta sastanaka, na kojima su se pretežito okupljali stanovnici istoga sela, na *kirvaje* su dolazili ljudi iz čitave župe, pa i šire okolice. Naime, obitelji su na *kirvaj* svoga sela pozivale na gozbu rodbinu i kumove iz drugih mjesta. Tom su se prilikom održavala svojevrsna natjecanja u pjevanju i igranju između stanovnika različitih sela. U Kozaricama opisuju kako se: *za sajma... u Novskoj po dva, tri kola igraju. Npr. Kozarčani ili Jazavčani, pa onda Brezovčani svoje, pa onda guraju se čije će nadjačat, čije će ljepše pjesme biti...* Curama se nije zamjeralo ako *kirvaj* provedu u društvu mladića. U Kozaricama gdje je *kirvaj* bio na Vidovo, Lukovo i Ilindan, rekli su: *Vidjet ćemo na Sv. Iliju kojeg cura ima đuvegiju* (mladoženju). Kazivači iz Gornjih Bogičevaca navode kako se Ivanje smatralo naročito značajnim za upoznavanje i zbližavanje mladih. Drži se da veza koja započne na dragaličkom *kirvaju*, na dan Sv. Ivana Zlatoustog, ima dobre izgleda za uspjeh.

Djevojačkih sajmova, mjesta gdje su se okupljale djevojke u svrhu zagledavanja i dogovaranja braka, u ovom kraju nije bilo².

Vršnjake iz susjednih sela i šire okolice mladi su upoznavali prilikom posjete rodbini izvan svog mjesta, a neki od tih susreta su okončavali i brakom. Konačno, jedno od mjesta upoznavanja mladih bile su i svadbe, gdje se, kako piše Katica Pereković: *zaljubljeni mladi izgube u mraku pa šapuću i planiraju svoje svatove* (Pereković 1989/1990:18). U Gornjim Bogičevcima kazivači navode primjer svoje susjede koja je svog muža susrela tako što je on na svadbi imao ulogu kuma, a ona kume.

DARIVANJE

Nedvosmisleni način izražavanja naklonosti među mladima u novačkom je području predstavljalo darivanje. Donošenje dara kući bio je znak obiteljima mladih da određeni mladić udvara djevojci te da ona prihvaća njegovo udvaranje. *Dar je bio svima znak da je djevojka zagledana*, navode u Starom Grabovcu. Mladi su međusobno darivali slatkiše, cvijeće i sl. No, mnogo je snažniju poruku upućivalo darivanje rupčića. Rupčice su za tu priliku djevojke najčešće same izrađivale, nastojeći pritom pokazati svu svoju vještinu vezenja. Tako je bilo sve do šezdesetih godina, kad su ih istisnuli pretežito kupovni rupci. Njih su djevojke darivale momcima obično prilikom igranja kola: držale bi rupčić među prstima i jednostavno ga ispustile u momkovu ruku. Prema podatku za Stari Grabovac,

² Ta je pojava poznata jedino Luki Pejakoviću iz Starog Grabovca, koji takvu vrstu dogovaranja braka pripisuje stanovnicima iz okolice Darde.

ako se djevojka na sljedećem sastanku pojavila bez rupčića, to je bio pokazatelj da još osjeća naklonost prema dotičnom momku, a prestanak zanimanja djevojka je iskazivala donošenjem novog rupčića. Rupčić se kao znak naklonosti pojavljuje i u tradicijskim pjesmama, pa je tako u Kozaricama zabilježeno:

*Evo mojih sedam maramica
uzeo dragi baš sa tarabica.*

Prema podacima za Kozarice, Stari Grabovac i Gornje Bogičevce nerijetko su mladići postavljali rupčiće na vidnom mjestu u svom domaćinstvu. Tako u Kozaricama napominju: *Maramica je bila uspomena, ja sam čula da je bilo dječaka koji su stavili maramicu na stol kao neki tabletić.* U Starom Grabovcu i Kozaricama navode da su pojedini mladići znali curama uzimati rupčiće protiv njihove volje, *kao trofej*, kako bi se njima mogli hvaliti. No, to nije obvezivalo djevojke ni na koji način te su one sa sobom ponekad nosile i rezervni rupčić, da bi ga mogle pokloniti svom odabraniku.

Za djevojku je posebnu važnost imalo darivanje licitarskoga srca s ogledalcem. Kupovanje licitarskih srca, lutki i sl. bilo je uglavnom vezano uz sajmove na seoskim *kirvajima*. Mladići su uglavnom dopuštali svojim odabranicama da same odaberu dar koji im se najviše sviđa. Darivanje na *kirvajima* bilo je toliko uvriježeno da je u Gornjim Bogičevcima postojala i izreka: *Ivanje zagledanje, a Miolje kupovanje*³, što znači da se od momka očekuje da tom prilikom nadari djevojku u koju se zagledao. Kazivači iz toga sela navode da su takvi postupci bili uobičajeni u ovom kraju do konca četrdesetih godina 20. stoljeća. Darivanje se nerijetko poimalo kao svojevrsni uvod u sastanke koji su prethodili svadbi. U Gornjim Bogičevcima takav mladićev postupak tumače kao *davanje kapare*⁴. Darovi su služili mladima na čast, a oni koje bi primili darove od više osoba uživali su poseban ugled među svojim vršnjacima. Tako u Starom Grabovcu ističu kako je mladić primljene darove *svečano pokazivao, hvalio se. U kući je to bila tema, glavni razgovor.* Kazivačica iz Rajića i danas s ponosom ističe kako se mnogo njezinih prijateljica najelo bombona na njezin račun.

PONAŠANJE DJEVOJAKA I MLADIĆA

Premda je mladićevo iskazivanje zanimanja za određenu djevojku doprinosilo njezinu ugledu u očima suseljana, zajednica je osuđivala preslobodno ponašanje u javnosti. To je moglo ugroziti djevojčine izgleda za udaju. U čitavom kraju kazivači se sjećaju da su se uoči drugoga svjetskoga rata djevojke

³ Sveti Mihovil je svetac zaštitnik Gornjih Bogičevaca.

⁴ Kazivač iz Starog Grabovca ovaj izraz vezuje uz darove koje je momkova rodbina donosila mladoj prije svadbe.

trebale vratiti kućama kad odzvoni *Zdravo Marija*. Naklonost se javno smjela izražavati isključivo pogledima, povjerljivim razgovorom, zajedničkim plesanjem, pokojim poljupcem na radnim sastancima. Veća sloboda pri takvim okupljanjima smatrala se neprikladnom pa u ovom kraju nisu zabilježene pojave poput *liganja* i slično. Momak je smio otpratiti djevojku do kuće, ali samo u pratnji člana djevojčine rodbine. Prešutno su bili dopušteni i večernji dolasci momka pod djevojčin prozor na razgovor. Za tu je prigodu djevojka vješala izrađenije zavjese kako bi istakla svoju urednost i marljivost. Luka Pejaković iz Starog Grabovca za takav vid druženja koristi pojam *ašikovanje*⁵ (Pejaković 1987:70). No, boravak mladića u djevojčinoj kući u noćnim satima nije bio dopušten. Također, kazivači iz Kozarica, Gornjih Bogićevaca i Rajića navode da se početkom 20. stoljeća smatralo neprikladnim da djevojka ulazi u mladićevu kuću prije braka, to bi bilo "iskretanje reda".

No, bilo je i odstupanja od ovih društveno prihvaćenih normi. Mladi su se, u trenucima manje budnosti rodbine, iskradali s *čejala* te neko vrijeme provodili nasamo. Prema podacima za Gornje Bogićevce, Kozarice i Rajiće, mladi bi se noću potajice iskrali i iz vlastite kuće, a bilo je i slučajeva da se mladić noću uvuče u djevojčin *kiljer*.

Nije bila rijetkost da mladi prije braka *ofiraju* s više djevojaka, odnosno mladića, što se nije negativno odražavalo na njihove izgleda za stupanje u brak. Štoviše, donekle je doprinosilo njihovu položaju među vršnjacima. Tako u Gornjim Bogićevcima smatraju da je *dobra cura za kojom više momaka leti*, a u Starom Grabovcu tumače da je djevojka *ašikovati mogla i s više* (momaka)... *Dobivala je na cijeni jer je više momaka bilo za nju zainteresirano*. Prema podatku za Rajić i Gornje Bogićevce, mladići su se naročito dičili činjenicom da više djevojaka pokazuje zanimanje za njih. Takve djevojke nazivale su se *inočama*. U Gornjim Bogićevcima sjećaju se slučajeva da je poneki mladić u kolu stajao između svojih *inoča*⁶.

No, ulaženje u intimnije odnose prije braka, posebice s više partnera, zajednica je osuđivala, i to izrazitije kad je bila riječ o djevojkama. Takvih je primjera ipak bilo i te su osobe suseljeni nazivali *bečarušama* (prema podacima za Rajić), *milovoznicama* (prema podacima za Gornje Bogićevce), a bilo je i pogrđnijih izraza, koje kazivači nisu htjeli spominjati, *jer su prosti*. Ovakva reputacija smanjivala je djevojčine šanse za udaju. U Starom Grabovcu navode kako se događalo da momkova rodbina zabrani vezu s djevojkom *na lošem*

⁵ Ostali kazivači nisu potvrdili ovaj naziv.

⁶ Antagonizam udvarača iste cure, a i *inoča* ponekad je, prema riječima kazivača iz Rajića, znao okončati žestokom prepirkom, pa i tučom.

glasu. Međutim, preslobodno ponašanje nije bilo toliko stigmatizirano da se takve djevojke ipak ne bi mogle udati. Neke od njih pošle bi za udovca ili za momka iz drugoga sela. Prema kazivanjima iz Gornjih Bogićevaca i Rajića, nisu imale većih poteškoća ni pri udaji u vlastitom selu ako su posjedovale druge osobine poželjne za brak, u prvom redu ako su mogle u novi dom donijeti bogatiji miraz.

IZVANBRAČNA DJECA

Bilo je otklona od nepisanih pravila koja su određivala poželjno ponašanje mladih u zajednici, pa je tako u selima u okolici Novske bilo izvanbračne djece. Za dijete rođeno izvan braka u ovom su kraju zabilježeni nazivi *kopile* (u Gornjim Bogićevcima, Kozaricama i Rajiću), *kopilje* (u Starom Grabovcu i Kozaricama), *kopiljan* (u Gornjim Bogićevcima i Starom Grabovcu), a prema kazivanju iz Starog Grabovca u selima bližim granici s Bosnom javljao se i izraz *fačuk*. Majka koja je rodila izvan braka, prema riječima kazivača iz Gornjih Bogićevaca, nazivala se *kopiljačom* i drugim izrazito pogrđnim nazivima. Za razliku od izvanbračne djece koje je zajednica uglavnom prihvaćala i nije im se izrugivala, status majke je u zajednici bio nepovoljan, među suseljanim je ona, kako navode u Rajiću, *uvijek na bubnju bila* (bila je tema razgovora pri svim okupljanjima). Uglavnom su izvan braka rađale djevojke koje nisu imale stalniju vezu ili su ulazile u spolne odnose s više momaka. Taj je događaj bacao sjenu na čitavu djevojčinu obitelj pa donekle i na njezine neudane sestre, kako napominju u Kozaricama. Stoga, ako bi djevojka koja je imala ozbiljnoga udvarača ostala u drugom stanju, posebice nakon prošnje, njezina obitelj svakako je nastojala ubrzati pripreme za svadbu, kako bi se izbjegla sramota. U Rajiću se sjećaju slučaja da je djevojka rodila izvan braka, ali su otac djeteta i njegova obitelj bili izloženi takvom pritisku njezinih roditelja da je on na koncu ipak odlučio oženiti je pa se prilikom odvoženja mladine *robe* u mladoženjinu kuću prevozila i kolijevka. Ponekad su djevojke s izvanbračnom djecom protiv mladića pokretale sudski proces radi priznavanja djeteta. Prema riječima kazivača iz Rajića, bilo je svakojakih pokušaja mladića da se izvuku iz takve situacije: ... *njega jedna optužila da je njegovo, a on sucu reko: "Vi, gospodine sudac, utirite čega u ruku i pogodite sad čije je to."*

U takvim su se slučajevima prezime i nepokretna imovina nasljeđivali matrilinarno, a ako bi otac priznao dijete, ono je dobivalo i dio njegove imovine. Zbog negativnoga stava zajednice prema toj pojavi, djevojka s izvanbračnim djetetom ponekad je ostajala neudana. No, prema riječima kazivača iz Kozarica i Starog Grabovca, neke od njih bi se udale za udovca ili starog

momka iz vlastita sela. Češće su ipak nalazile bračnog partnera u drugim mjestima. U Starom Grabovcu bilo je primjera da pritom djecu ostave kod svojih roditelja, ali većinom su ih ipak vodile sa sobom.

SPREČAVANJE TRUDNOĆE I POBAČAJI

Budući da je trudnoća izvan braka znatno pogoršavala položaj djevojaka u ovim selima, primjenjivala su se različita sredstva kojima se nastojalo spriječiti začeće. Prema riječima kazivača iz Rajića i Gornjih Bogićevaca, najraširenija preventivna metoda u ovome kraju bila je *coitus interruptus*, ali žene su bile svjesne nesigurnosti ovakvoga načina zaštite, posebice zbog nekooperativnosti muške strane. Stoga su se pojedine žene same nastojale pobrinuti za taj problem. U Gornjim Bogićevcima navode da su kao mehaničko kontracepcijsko sredstvo prije drugoga svjetskoga rata koristile manje drvene umetke. No, takvi su pokušaji ponekad imali drastične posljedice te su žene posljedično oboljevale od sepse. Bilo je i pokušaja izazivanja sterilnosti: prema kazivanju iz Starog Grabovca, žene su odlazile vračarama koje su im miješale neke napitke⁷.

Djevojke su problem trudnoće izvan braka ponekad rješavale abortusom. Najčešće su taj postupak obavljale same ili uz pomoć babice, koja je bila vična i tim poslovima. Prema podacima za Gornje Bogićevce, pobačaj su izazivale perom ili vretenom. No, zbog nehigijenskih uvjeta i tajnosti u kojoj su se ti postupci odvijali, takvi su zahvati ponekad kobno završavali. Slično se događalo i uslijed ispijanja čaja od lišća oleandra, vrlo toksičnoga napitka, kojim se također nastojao izazvati abortus. Ovakvi zahvati nisu se prakticirali isključivo među djevojkama, već su ih primjenjivale i udane žene. Naime, premda su djeca shvaćana kao obiteljski blagoslov, žene su još početkom 20. stoljeća nastojale ograničiti porod, često i abortivnim metodama. Pobude su u prvom redu financijske prirode, kako bi se spriječilo raspačavanje obiteljske imovine. Znanje o takvim postupcima predstavljalo je svojevrsnu tajnu koju je dijelio ženski dio zajednice, tako da pri istraživanju kazivačice nisu bile sklone spominjati imena žena koje su pribjegavale ovim metodama i okolnosti u kojima se postupak odvijao.

⁷ Kazivačima nije poznat sastav napitka za izazivanje neplodnosti.

IZBOR BRAČNOGA DRUGA ZNAČENJE BRAKA.

U razdoblju do drugoga svjetskoga rata u ovom je kraju bio uvriježen stav da život pojedinca postaje cjelovitim tek pri sklapanju braka. Smatralo se da samo u tom slučaju osoba stvarno može pridonijeti boljitku svoje obitelji i funkcionirati kao punopravni član zajednice. Ključnim razlogom poželjnosti braka smatra se potomstvo, produženje obiteljske loze, čime se osigurava i pomoć roditeljima u starosti. Kazivači iz Kozarica i Starog Grabovca kao jednu od prednosti braka ističu mogućnost međusobnog ispomaganja supružnika. Nesklapanje braka poimalo se kao svojevrstan otklon od općeprihvaćenoga pravila. Prema djevojkama i mladićima koji nisu sklopili brak suseljani su se odnosili sa sažaljenjem, a ako je bila riječ o njihovu izboru, većina ih je smatrala čudacima. Nazivali su ih *starim momcima* i *starim curama*. Pejaković uz ove izraze za neoženjene momke bilježi i nazive *bećar* i *gerza* (Pejaković 1987:69). Drugi pejorativni nazivi za te osobe u ovom području nisu zabilježeni. U Rajiću navode da se cure počinjalo ubrajati u ovu skupinu s prijedjenih 22 do 23 godine, a momke s navršenih 30. *Bilo je ružno čut ako ostane djevojka neudana*, ističu u Kozaricama. Glavnu prepreku sklapanju braka predstavljala je tjelesna ili duševna bolest. Prema podacima za Kozarice i Stari Grabovac, šanse za ulazak u brak pogoršavalo je i siromaštvo. U Kozaricama se sjećaju slučajeva da su imućniji roditelji branili mladima vezu s osobom iz siromašnijega domaćinstva s velikim brojem ukućana⁸, a oni potom nisu htjeli ulaziti u brak s drugima. Takve se osobe opisivalo uzrečicom: *Čizme neće, opanke ne smi*. Problematična narav, sklonost alkoholu i drugim porocima također su smanjivali mladićeve izgleda za ženidbu. U Rajiću i Kozaricama navode da su djevojke ponekad ostajale neudane ako su one ili njihovi roditelji bili previše izbirljivi pri određivanju potencijalnoga bračnoga druga. U Gornjim Bogićevcima je zabilježeno da su se pojedine djevojke odlučivale na samački život radi toga što su, ostavši bez roditelja, skrebile za mlađu braću i sestre. No, nije bilo pojave da u obiteljima bez muškog potomstva kćerka preuzme ulogu muškog nasljednika te se počne u skladu s tim ponašati. Ipak, kazivači iz Rajića sjećaju se priča o djevojci, njihovoj vršnjakinji, koja se ponašala *više po muški*: s njima se kartala, odlazila s grupom momaka na prelo i sl. Međutim, to tumače kao njezin vlastiti odabir, kao djevojinu sklonost, a ne kao rezultat primoranosti uslijed specifičnih uvjeta u obitelji. Ta se djevojka na koncu udala, premda nešto kasnije od svojih suseljanki.

⁸ Premda je život s mnogo braće u kući donekle smanjivao mladiću izgleda za ženidbu, nisu zabilježeni primjeri u kojima bi mladi brat stoga bio primoran ostati neoženjen.

Katkad se događalo da osobe koje nisu stupile u brak u zrelijoj dobi započnu zajednički život s udovcem ili udovicom. Uslijed stradanja tijekom drugoga svjetskoga rata, i to posebice muške populacije, znatno je porastao broj neudanih djevojaka u ovome kraju. Otad je postupno i stav prema takvim osobama postajao sve liberalniji.

DOB STUPANJA U BRAK

Početkom 20. stoljeća bilo je slučajeva da se djevojka uda s nenavršenih petnaest godina, uz sudsko odobrenje. No, većina je stanovnika ovoga kraja takav postupak smatrala preuranjenim. Prema podacima za Stari Grabovac, djevojčini roditelji su ponekad odgađali posjete prosaca zbog njezine nezrelosti. Obično se djevojka počinjala pojavljivati na radnim sastancima i sličnim okupljanjima s navršenih šesnaestak godina, kako navode kazivači iz Kozarica. Do drugoga svjetskoga rata dob od sedamnaest do dvadeset godina smatrala se najprikladnijom za udaju. Uobičajena dob za ženidbu mladića bila je od osamnaest do dvadesetpet godina. U Kozaricama i Rajiću ističu da je bilo poželjno da mladić prije braka odsluži vojsku, jer se tada mogao potpuno posvetiti obitelji, a odsluženje se tumači kao svojevrsni pokazatelj mladićeve zrelosti. Prije drugoga svjetskoga rata mladićeve materijalna neovisnost nije predstavljala uvjet za brak, budući da je stanovanje uglavnom bilo organizirano virilokalno.

Većinom je suprug bio po nekoliko godina stariji od supruge (pretežito dvije pet godina). U Rajiću ističu da je ponekad razlika bila i do petnaest godina, ali su takvi primjeri predstavljali iznimku. Brakovi u kojima su žene bile starije od muževa nisu se smatrali bitnim odstupanjem od pravila. Takve su situacije bile relativno česte neposredno nakon drugoga svjetskoga rata. Naime, brojni dvadesetogodišnjaci stradali su u ratu pa su njihove vršnjakinje bračne drugove birale djelomice i iz mlađe generacije. Prema kazivanjima iz Kozarica, ovakav dobni odnos smatrao se i poželjnim u slučajevima kad bi momkovo domaćinstvo ostalo bez domaćice pa je imalo veću korist od iskusnije žene. U Rajiću i Gornjim Bogićevcima zabilježeno je i vjerovanje da će muškarac koji oženi djevojku stariju od sebe imati sreće u konjima.

KAKO SE BIRA BRAČNI DRUG

Premda su mnoge veze započete pri okupljanjima mladih završavale brakom, sve do sredine 20. stoljeća velik utjecaj na konačan izbor bračnoga druga imali su roditelji. U svim su selima naglašavali kako je mjera u kojoj su roditelji utjecali na djetetov izbor znatno ovisila o imovinskim prilikama

obitelji. Tako su osobe iz siromašnijih domaćinstava imale veću slobodu pri odabiru partnera. Kako kaže Manda Kuzlić iz Kozarica: *među siromašnima bi se reklo: 'Hoćeš me, prnje?' 'Hoću te, dronje!' i ajde.* Imućniji roditelji su se, pak, češće uplitali u odluku o partneru njihova djeteta, nastojeći da je on također iz dobrostojeće obitelji. Na taj su se način trudili osigurati materijalnu sigurnost svoga djeteta, a i vlastitu. U čitavom kraju zabilježeni su primjeri zabrana sklapanja braka s osobom bitno lošijega imovinskoga stanja. Većina mladih bi se pokorila volji roditelja, ali bilo je i pojava da se brak sklopi na neredovni način, bijegom od roditeljske kuće. Roditelji su također imali odlučujuću riječ pri dogovaranju miraza. Prema podacima za Stari Grabovac i Rajić, događalo se da su djevojčini roditelji odbili prosca zato što je njegova strana zahtijevala preveliki miraz, najbolju parcelu zemlje te obitelji i slično.

U slučajevima kad se izbor bračnoga druga nije svodio prvenstveno na odluku mladih, u njihovo povezivanje uključivali su se i posrednici. Posredovanje pri biranju bračnoga druga nije bilo rijetka pojava, što je očito i iz mnoštva lokalnih naziva za te osobe i njihove postupke. Za posrednike su u ovom kraju zabilježeni sljedeći izrazi: *mešetari* (u Starom Grabovcu i Gornjim Bogićevcima), *korteši* (u Starom Grabovcu), *kortešanti* (u Gornjim Bogićevcima), *kortešanice*, samo za ženske osobe (u Gornjim Bogićevcima), *snuboki*⁹ (u Starom Grabovcu), *štimaljke* (u Rajiću), *bajtari* (u Kozaricama), *provodadžije* (u Gornjim Bogićevcima i Starom Grabovcu, prema Upitnici Etnološkog atlasa 120), a za njihovu zadaću: *snubit* (u Kozaricama), *ići u snuboke* (u Starom Grabovcu), *naštímavat* (u Rajiću), *kortešovat* (u Rajiću i Gornjim Bogićevcima) i *zagovarat* (u Gornjim Bogićevcima). Među posrednicima bilo je osoba obaju spolova, ali su tu zadaću češće obavljale žene. Obično su tu ulogu igrali članovi šire rodbine zainteresirane strane, njihovi susjedi, kumovi ili prijatelji. No, prema kazivanjima iz Starog Grabovca i Gornjih Bogićevaca, pojedine osobe su bile poznate u čitavom kraju po vještini zagovaranja pa su se time bavile poluprofesionalno, uz naknadu. U Gornjim Bogićevcima je i danas glasovita Anka Pereković koja je prije šezdesetak godina prošla sva sela od Subocke do Gornjih Bogićevaca posredujući, uglavnom s uspjehom. Posrednik je zastupao obitelj mladića ili djevojke zainteresirane za brak pred drugom obitelji. Za tu uslugu bi ga dotična obitelj zamolila, a rjeđe su pojedinci, obično članice šire rodbine, posredovale samoinicijativno, bez prethodnoga dogovora s roditeljima mladića ili djevojke. Zadaća posrednika bila je posjetiti osobu s kojom bi mladić ili djevojka koje zastupa željeli stupiti u brak, nahvaliti svoga štićenika i njegove ukućane pred

⁹ U Rajiću kazivači ne pamte da su pojam *snuboki* koristili njihovi stariji, ali navode da su ga koristili Podravci koji su dolazili raditi u okolici Novske. No, i prema Upitnici Etnološkog atlasa 120 u Starom Grabovcu se javlja izraz *snubok* za posrednika.

tom obitelji prikazujući ga kao sjajnu priliku za brak. Premda su posrednici svoj cilj uglavnom nastojali ostvariti hvaljenjem svoje strane, prema riječima kazivača iz Gornjih Bogićevaca, bilo je i *kudiša*, posrednika koji su odlazili pokuditi djevojku, odnosno mladića s kojom je odabranik bio u vezi, te potom istaknuti svoga kandidata kao prikladnijega partnera. Prema riječima kazivača iz Starog Grabovca i Gornjih Bogićevaca, posrednik je najčešće donosio toj obitelji na dar litru rakije, slatkiše i slično. To je uglavnom slala zainteresirana strana, ali u Gornjim Bogićevcima navode da bi se katkad i posrednik pobrinuo za dar. Češće se odlazilo nagovarati djevojčinu stranu. U takvoj je situaciji posrednik pokušao dogovoriti dolazak mladićeve strane u prošnju.

Premda se o nagrađivanju posrednika nije unaprijed dogovaralo, zainteresirana strana bila ga je dužna nadariti u slučaju povoljnoga ishoda. U Starom Grabovcu i Gornjim Bogićevcima kažu da su im obično zahvaljivali pokojim *peškirom* (ručnikom), rupcem, bocom rakije, slatkišima i slično. Ako bi nagrada izostala, posrednik bi to smatrao uvredom i minoriziranjem njegovih zasluga. Također, prema riječima Kate Bošnjaković iz Gornjih Bogićevaca, bilo je uobičajeno da mladi čiji je brak na taj način dogovoren povremeno posjete svoga posrednika. Premda je takvo dogovaranje braka od polovice 20. stoljeća postajalo sve rjeđe, sporadično je bilo takvih slučajeva i u novije vrijeme. Tako Kata Bošnjaković navodi primjer iz sedamdesetih godina, kad je sama posredovala između mladića koji je otišao raditi u Njemačku i djevojke iz Gornjih Bogićevaca.

Mladi koji su u brak stupali po nagovoru roditelja u pravilu su se prethodno poznavali. Prema riječima kazivača iz Gornjih Bogićevaca, izuzetak predstavljaju slučajevi u kojima su roditelji tjelesno ili duševno bolesnoj osobi dovodili bračnoga partnera iz drugoga sela. Tako je u Gornjim Bogićevcima otac mladića koji je u drugom svjetskom ratu postao invalidom, zbog čega nitko od njegovih suseljanke nije htio poći za njega, dogovorili vjenčanje sa siromašnom djevojkom iz Gorica, a da se par prethodno nije vidio. Djevojka je u ovom slučaju bila deset godina starija od svog mladoženje i u svom je selu već glasila za *staru curu*, a imala je i sama fizičku manu.

U ovom području ne znaju za pojavu zaručivanja djece nedorasle za brak. Takva se mogućnost ponekad spomene između dvojice prijatelja, ali isključivo u šali.

POŽELJNE OSOBINE BRAČNOGA DRUGA

Izbor bračnoga druga znatno je ovisio o individualnom ukusu i težnjama. No, pojedine odlike su u čitavom kraju opisane kao poželjne. Kod osoba obaju spolova dobro tjelesno i duševno zdravlje smatralo se nužnim za obavljanje svih uloga koje pojedinac ima u obitelji. Obračala se pažnja na marljivost odabranika

i na spretnost pri vršenju različitih zadaća, posebice kod djevojaka. Prema riječima kazivača iz Starog Grabovca i Rajića, naročito se cijenilo djevojčino umijeće izrade tekstila, u prvom redu tkanja. U Starom Grabovcu ističu kako su ženske članice momkove obitelji pomno proučavale tekstil koji im je djevojka darivala na sastancima prije svadbe, kako bi procijenile njezinu vještinu. Fizički izgled je također bio važan čimbenik pri odabiru. Kata Piškar iz Rajića navodi kako je njezin djed odbio jednu suseljanku, uz objašnjenje: *Neću, oću lijepu ženu, da imam lijepu djecu!* U Gornjim Bogićevcima kažu kako se cijela momkova obitelj hvalila po selu ako je njezova odabranica bila atraktivna: *Naša Mare ljepša od svih u selu!* Blaga narav i tolerantnost su se također smatrale velikom prednošću, pogotovo kod djevojaka, da bi se, kako kažu u Kozaricama, lakše uklopile u muževljevu obitelj. Prema podacima za Rajić i Gornje Bogićevce, gledalo se i na slobodu djevojčinih odnosa s drugim mladićima prije braka. U Gornjim Bogićevcima napominju kako su do sredine 20. stoljeća momci nerado ženili djevojke koje su izgubile nevinost s drugim momkom, uz objašnjenje da *neće prnjavi sept*. Preduvjetom bračne sreće smatrala se neporočnost momka, nesklonost alkoholu i slično. Katica Pejaković iz Starog Grabovca ističe kako su se djevojke rado družile s momcima koji su se isticali kao dobri pjevači.

Pri biranju bračnoga partnera nije se pazilo samo na osobine mladih, već i njihovih obitelji. Gledalo se na ugled, čestitost i radišnost ukućana. Posebna pozornost se obraćala na karakteristike djevojčine majke jer se, kako kažu u Rajiću *mislilo da će i kćer biti takva. Ako je ona dobro spremala, puno tkala, da će i kći bit vrijedna.* Uzimalo se u obzir i imovinsko stanje obiju obitelji. Djevojčina obitelj nastojala se većinom pobrinuti za to da djevojka udajom uđe u domaćinstvo u kojem će biti materijalno zbrinuta. U Rajiću napominju da su stoga roditelji nerijetko nagovarali kćerke da pođu za obrtnike, zbog njihova boljega imovinskoga položaja. Momkova strana smatrala je djevojčin miraz važnom odrednicom pri dogovaranju braka.

ODAKLE SE BIRA BRAČNI DRUG

U čitavoj okolici Novske do drugoga svjetskoga rata prevladavala je seoska endogamija. Kazivači iz Kozarica i Gornjih Bogićevaca navode kako je bilo uvriježeno mišljenje da se u drugo selo, *na stranu*, udaju samo djevojke koje ne mogu naći para u vlastitom selu. U Gornjim Bogićevcima su još u poslijeratnom periodu suseljani izražavali ogorčenje kad bi *dobra cura otišla u drugo selo*". Sklonost sklapanju braka na razini sela kazivači tumače boljim međusobnim poznavanjem mladih i njihovih obitelji, a i većom sličnošću načina života unutar istog mjesta, što pridonosi skladnosti braka i boljem

uklapanju djevojke u novu obitelj. No, takav stav nije predstavljao čvrsto pravilo. Kazivači iz Starog Grabovca fleksibilnost tog pravila djelomice objašnjavaju variranjem brojčanog odnosa mladića i djevojaka unutar sela. Međutim, neovisno o tim odnosima, brakovi su se nerijetko sklapali između mladih iz različitih sela iste župe jer su se sretali u brojnim prilikama (prilikom *kirvaja*, obilježavanja različitih blagdana i slično). Prema podacima za Kozarice i Rajić, ponekad su se djevojke udavale i u druge krajeve, u okolice Kutine, Zagreba itd., a u ova su sela dolazile djevojke iz Lipika, Velike Pisanice itd. U takvim slučajevima mladi su se većinom upoznavali prilikom posjete rodbini, na svadbama, prilikom odlaska na sezonski rad i slično. Stavovi prema snahi iz drugoga sela nisu bili negativni, premda su, prema riječima kazivača iz Rajića, ukućani ponekad bili malo rezerviraniji prema njoj. Nije zabilježen poseban naziv za takvu osobu.

Budući da ova sela nisu funkcionirala kao izolirane cjeline, stvorena je određena mreža odnosa između naselja¹⁰. Tako, primjerice, u Gornjim Bogićevcima napominju da je *bila sramota cura se udat u varoš iz sela*, dok je danas stav obično obrnut. Također u tom selu nisu smatrali preporučljivim udati se u sela uz Savu *jer je tamo njih voda topila... mora sa čamcem ići u štalu*. U ovom je kraju bilo uvriježeno mišljenje da su sela u okolici Novske prilično poželjna destinacija za djevojke iz drugih sela, posebice ova uz Savu. Tako se u Gornjim Bogićevcima govorilo: *Ako se ne možeš oženiti, idi u Košutaricu*. U tom selu zabilježeno je da su stanovnici iz posavskih sela bračnog druga rado birali iz sela *Hrvaćana*¹¹ (tu spadaju Gornji Bogićevci i bliža okolica) jer je to bio bogat žitorodan kraj. Kazivači iz Starog Grabovca i Gornjih Bogićevaca kažu da su se još početkom 20. stoljeća djevojke iz njihovih sela nerado udavale u *vlaška* (srpska) sela¹². Od pedesetih godina naovamo došlo je do velike mobilnosti stanovništva, uslijed čega se krug u kojem se najčešće bira bračni drug znatno proširio.

PREPREKE ZA SKLAPANJE BRAKA

Najveću prepreku za brak predstavljalo je krvno srodstvo. Većina kazivača tumači da se zabrana proteže do četvrtog koljena¹³, s time da je brak rođaka u četvrtom koljenu dopušten, ali je i njega bolje izbjegavati. Marija Dukanović iz Gornjih Bogićevaca i Luka Pejaković iz Starog Grabovca, pak, ističu da se

¹⁰ Prikupljeni podaci otkrivaju postojanje kompleksnih međuodnosa i stereotipa koji se formiraju prema drugim selima i krajevima. Njihovo upotpunjavanje i analiza ove teme ostaje zadatkom za neko novo istraživanje.

¹¹ Za ova se sela ne koristi naziv *šokačka*, kao što je slučaj s ostalim selima u kojima je obavljeno istraživanje.

¹² Bez dodatnog istraživanja ove teme teško je ocijeniti koliko su ova kazivanja stvarni odraz odnosa među različitim etničkim skupinama u prvoj polovici 20. stoljeća, a koliko su posljedica averzije izazvane ratom devedesetih godina.

¹³ Prvo koljeno predstavljaju braća i sestre.